

9. DARNI MIŠKININKYSTĖ KAIMO PLĖTROS KONTEKSTE

Paskaitos tikslas – supažindinti studijuojančiuosius su miškininkystę supančia socialine-ekonomine aplinka, su miškų poveikiu daugiafunkciam žemės naudojimui, su miškų bei miškininkystės funkciniais ryšiais kaimo plėtros kontekste, taip pat su valstybės kaimo plėtros strategija ir parama darniai miškininkystei.

9.1. Trumpa socialinė ir demografinė Lietuvos kaimo charakteristika

9.2. Miškai ir daugiafunkcis žemės naudojimas

9.3. Kaimo plėtros politika ir strategija

9.4. Darni miškininkystė ir ES parama

Miškininkystė funkcionuoja konkrečioje fizinėje-geografinėje bei socialinėje aplinkoje. Ta aplinka gali būti vadinama vienu žodžiu – kaimas.

Lietuvos kaimas yra svarbus ekonominiu, socialiniu, etnokultūriniu bei gamtosauginiu, t. y. darnaus vystymo požiūriu. Dėl daugiafunkcio pobūdžio kaimas laikomas prioritetine Lietuvos vystymo kryptimi. Kaimas pradedamas vis labiau vertinti kaip šalies infrastruktūra, nuo kurios priklauso šalies žmonių gyvenimo kokybė.

9.1. Trumpa socialinė ir demografinė Lietuvos kaimo charakteristika

2006 m. pradžioje Lietuvoje buvo 3,4 mln. gyventojų, iš jų – daugiau nei 30 % sudarė kaimo gyventojai. Lietuvos kaimo teritorija, atmetus miestų plotą, sudaro daugiau nei 95 % Lietuvos ploto.

Svarbiausiais kaimo demografiniais požymiais laikytini: mažėjantis gimstamumas, didėjantis mirtingumas bei migracija. Nors gimstamumo rodikliai kaime šiek tiek aukštesni negu mieste, gimstamumas neužtikrina kartų kaitos, t. y. vyksta depopuliacija. Mirusiųjų skaičius gerokai viršija gimusiųjų. Iki 2003 m. kaimo gyventojų skaičius mažėjo (iš kaimo daugiausia išvyksta 25–29 metų amžiaus gyventojai). Tik nuo 2004 m. pastebimas šio kaimo gyventojų padidėjimas – pastaraisiais metais kaimo gyventojų skaičių papildė miestiečiai, vis dažniau pasirenkantys priemiesčius, įsikuriantys vaizdingose vietovėse.

Mažėjantis gimstamumas, ilgėjanti gyvenimo trukmė, vyrų ir moterų mirtingumo asimetrija – keičia lyties ir amžiaus grupių proporciją. Vis didesnę Lietuvos kaimo gyventojų dalį sudaro vyresnio amžiaus asmenys. Ypač didelis atotrūkis tarp kaimo vyrų ir moterų mirtingumo lygio – moterų būsimo gyvenimo trukmė ilgesnė nei 10 metų. Viena iš tokio didelio skirtumo priežasčių – didelis vyrų mirtingumas dėl autotransporto įvykių, savižudybių, apsinuodijimo alkoholiu ir kt.

Pagrindinė socialinė grupė kaime – ūkininkai ir jų šeimos. Lietuvos kaime daugiausia ūkininkauja vyresnio amžiaus žmonės – apie 50 % iš jų yra daugiau nei 60 metų.

Lietuvoje vyrauja maži ir mažai konkurencingi ūkiai. Vidutinis ūkio dydis – 10,4 ha, skaičiuojant be smulkiųjų žemės naudotojų. Svarbiu kaimo gyventojų bruožu laikytina ir tai, kad jie dauguma jie turi miško. Tiesa, miško valdos nėra didelės. Paskutiniaisiais statistikos duomenimis, Lietuvoje yra apie 220 tūkst. privačių miškų savininkų, o vidutinis jų valdos dydis – 3,36 ha.

9.2. Miškai ir daugiav funkcis žemės naudojimas

Nuo senovės miško naudojimas buvo neatsiejamas nuo žemdirbystės ir gyvulininkystės. Kad tai suvoktume, pakanka prisiminti pirmąsias žemdirbystės sistemas (miško lydymus) bei naminių gyvulių ganiavą miške. Beje, naminių gyvulių ganiava miške kai kuriose vietose yra išlikusi ir iki šių dienų.

Kai žemės naudojimas „persidengia“, kartais reikalingi kriterijai, kad būtų nustatytos tokio naudojimo ribos. Kartais fiziniai vietovės požymiai, pavyzdžiui, ryškūs šlaito pokyčiai ar upė, gali būti tokio naudojimo ribomis. Tačiau dažniausiai aplinkos sąlygos keičiasi palaipsniui, ir tokias ribas sunku nustatyti vizualiai. Šiais atvejais yra galimybė panaudoti priklausomybes tarp atskirų žemės naudojimo rūšių (pavyzdžiui, ariama žemė, miškas, avių ganymas ir pan.) bendrosios vertės (angl. *NPV – net present volume*) ir kintamojo, charakterizuojančio aplinkos sąlygų pokyčius. Taip galima, pavyzdžiui, kalnuotose vietovėse nustatyti ir konkrečias ribas (aukštį virš jūros lygio), labiausiai tinkamas tokiai žemės naudojimo rūšiai kaip, pavyzdžiui, miško auginimas. Kita vertus, kaip rodo mišrios žemėnaudos ekonomikos teorija, ūkyje, įvedus miškų ar miškininkystės sudaromąją, galima gauti papildomo pelno.

Svarbus vaidmuo kaimo plėtros procese tenka ir miško funkcijoms. Akivaizdu, kad miško funkcijos nėra pastovus dydis. Pavyzdžiui, tokios pat rūšinės sudėties ir tokioje pat augavietėje augantis, bet skirtingo amžiaus miškas skirtingai atliks vienas ar kitas funkcijas. Pavyzdžiui, nuo triukšmo mus geriausiai saugo 20–40 metų amžiaus medynai, o poilsiui (pasivaikščioti) tinkamiausia vyresnio amžiaus miškai. Tačiau svarbiausia yra tai, kad kai kurios funkcijos,

kuriomis naudojasi žmogus, ne visada tarpusavyje dera. Pavyzdžiui, miškų išsaugojimo (rezervacinės) funkcijos neprieštarauja laukinės faunos apsaugos ir gausinimo bei vandens apsaugos funkcijoms, tačiau jos labai smarkiai nedera su rekreacija, medienos produkavimu bei namų (vasarnamių) statyba.

Kiekvienu konkrečiu atveju miško funkcijų ir žemės naudojimo rūšies pasirinkimas priklauso nuo daugelio veiksnių, tarp kurių svarbus vaidmuo tenka ir valstybės politikai. Valstybė, siekdama strateginių tikslų, gali drausti ar skatinti vienokį ar kitokį žemės naudojimą (pavyzdžiui, skirti išmokas už žemės ūkiui naudojamų žemių apželdinimą mišku), kartais kompensuoti miško savininko patiriamus nuostolius dėl ūkinės veiklos ribojimo ir pan.

Dideli žemės ūkio naudmenų plotai, nenaudojami žemės ūkio tikslams, yra specifinė Lietuvos problema. Šiuo metu maždaug 500–600 tūkst. ha žemės ūkio naudmenų yra dirvonuojančios žemės. Dirvonuojančių žemių apželdinimas miškais ir miškingumo padidinimas yra svarbus aplinkos apsaugos veiksnys. Tai turi būti daroma atsižvelgiant į kraštovaizdžio ekologines sąlygas, kultūros paveldą, taip pat įvertinant tokius aspektus kaip žemės racionalus naudojimas ir kitų ekologinių, socialinių bei ekonominių funkcijų vykdymas. Dirvonuojančių žemių apželdinimas mišku svarbus ne tik racionalaus žemės naudojimo aspektu, bet ir teikia kitokią, nematerialinę, naudą visuomenei ir aplinkai:

- saugoma biologinė įvairovė;
- sukuriama svarbi poilsiui infrastruktūra;
- didinamas miškų vaidmuo anglies kaupimo procese;
- saugomas požeminis ir paviršinis vanduo;
- sumažinama vandens ir vėjo sukeliama dirvožemio erozija.

Lietuvos miškų ūkio politikoje ir jos įgyvendinimo strategijoje nustatyta, kad šalies miškingumą per ateinančius 20 metų planuojama padidinti 3 %. Siekiant įgyvendinti šį tikslą, 2002 m. lapkričio mėnesį patvirtinta Lietuvos miškingumo didinimo programa 2003–2020 metams.

9.3. Kaimo plėtros politika ir strategija

1996 m. lapkričio 7–9 d. Korko (Cork) mieste, Airijoje, įvyko kaimo plėtrai skirta Europos konferencija, kurioje buvo suformuluoti kaimo plėtros prioritetai. Konferencijos deklaracijoje (angl. *The Cork Declaration*) pateikiamos tokios pagrindinės tezės: 1) kaimo kultūra, pasižyminti savita kultūrinio gyvenimo, ūkio ir visuomenės organizacija, didele veiklų ir gamtovaizdžių įvairove (miškai ir dirbama žemė, nepalieti gamtos kampeliai, kaimai ir miesteliai, regioniniai centrai, smulkūs verslai) – yra ES turtas; 2) kaimas, kaip savita socialinė, ekonominė ir kultūrinė

infrastruktūra, turi būti konkurencingas; 3) mažėjant žemės ūkio produkcijos svarbai, daugiau dėmesio turi būti skiriama kitiems gyvenimo kaime aspektams; 4) svarbiausias kaimo plėtros veikėjas turi būti pati kaimo bendruomenė.

2006 m. vasario 20 d. ES patvirtino tokias kaimo plėtros strategines gaires:

1. Žemės ir miškų ūkio konkurencingumo didinimas;
2. Aplinkos ir kraštovaizdžio gerinimas;
3. Gyvenimo kokybės kaimo vietovėse gerinimas ir veiklos įvairinimo skatinimas;
4. Vietinių užimtumo ir veiklos įvairinimo galimybių didinimas;
5. Prioritetų perkėlimas į programas;
6. Bendrijos priemonių tarpusavio papildomumas.

2006 m. rugsėjo 2 d. Europos Komisija priėmė sprendimą dėl metinio kaimo plėtros biudžeto 2007–2013 metams. Kaimo plėtros biudžeto pagrindinės kryptys yra šios:

1 kryptis. Žemdirbystės ir miškų ūkio konkurencingumo gerinimas (ne mažiau kaip 10 % biudžeto):

- žmogiškojo kapitalo skatinimas organizuojant mokymus ir patariant ūkininkams;
- infrastruktūros, susijusios su žemės ūkio ir miškų ūkio plėtra bei pritaikymu; stiprinimas ir kūrimas;

- parama ūkininkams, dalyvaujantiems maisto kokybės programose;
- parama besikuriantiems jauniems ūkininkams;
- parama pusiau natūriniu ūkininkavimu užsiimantiems naujųjų valstybių narėms;
- paramos naujovės.

2 kryptis. Aplinka ir kraštovaizdis (ne mažiau kaip 25 % biudžeto lėšų):

- išmokos dėl gamtinių kliūčių kalnuotųjų regionų ūkininkams;
- NATURA 2000 išmokos;
- agrarinės aplinkosaugos priemonės;
- gyvūnų gerovės gerinimo išmokos;
- tvariojo miškų ūkio priemonės.

3 kryptis. Gyvenimo kokybės ir kaimo ekonomikos įvairinimo gerinimas (ne mažiau kaip 10 % biudžeto):

- ne žemės ūkio veiklos kryptių įvairinimas;
- parama steigiant labai mažas įmones;
- turizmo skatinimas;

- kaimų atnaujinimas;
- pagrindinės paslaugos, pavyzdžiui, vaikų priežiūros paslauga siekiant padėti.

4 kryptis. *Leader* programa (metodas). Naujoms nuostatomis įgyvendinti buvo sukurta „Lyderio“ (angl. *LEADER – Links between actions for the development of the rural economy*) programa (skiriama ne mažiau kaip 5 % biudžeto lėšų).

Programos tikslas – stiprinti bendruomenių atstovų gebėjimus, skatinti kaimo gyventojų iniciatyvą ir įgyvendinti savo idėjas pačios bendruomenės pastangomis.

Į vietos bendruomenių iniciatyvą orientuota programa *Leader*:

- yra nukreipta į konkrečias kaimo vietas;
- vektorius yra nukreiptas iš apačios į viršų (angl. *bottom up approach*);
- remiasi vietinėmis partnerių arba vietinėmis veiklos grupėmis (angl. *local action group – LAG*);
- išryškinamas naujovės vaidmuo, siekiant atskleisti kitokias vietos plėtros galimybes;
- pabrėžia vietos plėtros procesų integravimą;
- pabrėžia vietinį finansavimą ir vietos partnerių grupės vadovavimą.

9.4. Darni miškininkystė ir ES parama

Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programos priemonių projekte numatytos tokios veiklos, kurios glaudžiai susijusios su miškininkyste ir kurioms bus skiriama ES parama:

1 kryptis. „Žemės, maisto ūkio ir miškininkystės sektoriaus konkurencingumo didinimas“

Miškų ekonominės vertės didinimas. Miškai užima svarbią vietą kaimo vietovių ekonominėje veikloje. Po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje grąžinant miškus jų savininkams formuojasi privatus miškų ūkis. Privačių miškų yra 700 tūkst. ha, tai sudaro 34 % bendro mūsų šalies miškų ploto. Privačių miškų savininkų skaičius yra apie 240 tūkst. Privačių miškų ūkis pasižymi smulkiais valdomis (vidutiniškai – 4,6 ha), kuriose ūkinė veikla neefektyvi, nepakankamai išvystytu miško ūkinių paslaugų tinklu. Dėl tokios specifikos privatus miškų ūkis nėra pakankamai konkurencingas, todėl Bendrijos pagalba yra svarbi, didinant privačių miškų ekonominę vertę ir kuriant konkurencingą privatų miškų ūkį.

2 kryptis. „Aplinkos ir kraštovaizdžio gerinimas“

Pirmas žemės ūkio paskirties žemės apželdinimas mišku. Priemonė yra kompensacinio pobūdžio ir įgyvendinama, siekiant skatinti žemės ūkio paskirties žemės apželdinimą mišku kaip alternatyvų žemės panaudojimą ir siekiant vystyti miškų ūkio veiklą, vadovaujantis Lietuvos miškingumo didinimo programoje ir Lietuvos miškų ūkio politikoje bei jos įgyvendinimo strategijoje numatytu tikslu – iki 2020 m. padidinti šalies miškingumą 3 %, kasmet valstybinėje ir privačioje žemėje įveisiant ne mažiau kaip 7 tūkst. ha naujų miškų, ir taip pagerinti šalies ekologines bei aplinkosaugines sąlygas ir užtikrinti ekonomiškai racionalų dirvonuojančių ir menkaverčių žemių panaudojimą bei priartinti šalies miškingumą prie kitų Baltijos šalių miškingumo, atsižvelgiant į tai, kad šalyje yra dideli nenašų, apleistų ir pažeistų žemių plotai. Ši priemonė svarbi ne tik siekiant sumažinti priklausomybę nuo žemės ūkio veiklos, bet ir siekiant sumažinti aplinkos užterštumą, vystyti tvarų ir subalansuotą miškų ūkį, kuris neatsiejamas nuo biologinės įvairovės palaikymo, gausinimo ir kraštovaizdžio puoselėjimo.

Pirmas nežemės ūkio paskirties žemės apželdinimas mišku. Pagal šią priemonę mišku galima apželdinti miškų ūkio paskirties ir kitos paskirties valstybinę ir privačią žemę, kurioje miškas neaugo. Paramą miškų ūkio ir kitos paskirties žemės apželdinimui mišku arba trumpos rotacijos plantaciniais želdiniais sudaro miško įveisimo išmoka. Kasmetinė penkerių metų priežiūros ir apsaugos išmoka mokama įveikus mišką geros agrarinės būklės žemėje (išskyrus kai yra veisiami trumpos rotacijos plantacijos želdiniai arba miškas yra veisiamas valstybinėje žemėje).

Parama pažeistų miškų atkūrimui. Gaisrai ir stichinės nelaimės kelia ypač didelį pavojų miškams. Pastaruoju metu kasmet Lietuvoje išdega nuo 100 iki 750 ha miškų. Dėl to labai svarbi yra parama gaisrų ir stichinių nelaimių pažeistiems miškams atkurti. Šia priemone norima ne tik padėti atkurti nuo gaisrų ir stichinių nelaimių nukentėjusius miškus, bet taip pat skatinamos ir prevencinės miško gaisrų bei stichinių nelaimių priemonės.

Miškų aplinkosaugos išmokos. Siekiant geriau įgyvendinti aplinkosaugos tikslus miškuose, reikalingos pelno nesiekiančios investicijos miškuose, kuriomis būtų padidinama miško aplinkosauginė, taip pat visuomeninė estetinė vertė. Kartu būtų pagerinama miško valdų infrastruktūra, pateikiamos alternatyvios veiklos kaimo vietovėse galimybės bei palaikoma ir gausinama biologinė įvairovė, puoselėjamas kraštovaizdis.

Parama bus teikiama tokioms miško ekologinės vertės padidinimo, ypač biologinės ir kraštovaizdžio įvairovės išsaugojimo, priemonėms, kaip pamiškių formavimas ir miškuose esančių saugomų buveinių tipiškos struktūros atkūrimas, medynų papildymas ornitochoriniais medžiais ir krūmais, kūdrų, užtvarų ir informacinių ženklų įrengimas. Taip pat parama bus teikiama rekreacinės paskirties miškų infrastruktūrai, skirtai viešam nemokamam naudojimui, pagerinti.

Miškų aplinkosaugos išmokos. Didelės vertės miško ekosistemų ir miško biologinės įvairovės jose išsaugojimui svarbios yra kartinės miško buveinės (KMB), kurios visų nuosavybės formų miškuose Lietuvoje buvo inventorizuotos 2001–2005 m. Tačiau tik dalis tokių buveinių patenka į teisės aktais saugomas teritorijas, kitoms teisės aktais nėra nustatyti jokie veiklos apribojimai, todėl ypač privačių miškų savininkai šių KMB nesaugo ir vykdo jose ūkinę veiklą.

Atsižvelgiant į tai, būtina paremti privačių miškų savininkus, savanoriškai įsipareigojančius išsaugoti KMB ir nevykdyti juose teisės aktais leidžiamos, tačiau KMB naikinančios ūkinės veiklos.

Be to, privačiuose miškuose kasmet plynai iškertama po 7 tūkst. ha miškų. Tokios plynųjų kirtimų apimtys leidžiamos vadovaujantis teisės aktais. Tačiau siekiant išsaugoti biologinę ir kraštovaizdžio įvairovę, paskatinti savaiminį miško atžėlimą vietinėmis medžių rūšimis, taip pat sumažinti dirvos eroziją ir kitokį neigiamą poveikį miško ekosistemoms, reikia paremti privačių miškų savininkų savanoriškai atliekamus neplynuosius miško kirtimus vietoj teisės aktais leidžiamų plynųjų.

NATURA 2000 išmokos (parama NATURA 2000 miškų teritorijose). Vienas iš pagrindinių paramos, skiriamos iš Europos žemės ūkio fondo kaimo plėtrai, tikslų yra prisidėti prie Šeštosios Bendrijos aplinkosaugos veiksmų programos įgyvendinimo. Pagrindinis dėmesys, įgyvendinant minėtą aplinkosaugos veiksmų programą, skiriamas biologinei įvairovei, NATURA 2000 tinklo valdymui, vandens ir dirvožemio apsaugai bei kitiems prioritetiniams klausimams aplinkosaugos srityje spręsti.

NATURA 2000 tinklas – svarbiausias Bendrijos biologinės įvairovės išsaugojimo mechanizmas. Siekiant, kad jis sėkmingai būtų įgyvendinamas ir miškuose, pagal šią priemonę numatoma skirti paramą ne tik ūkininkams, bet ir privačių miškų savininkams, siekiant padėti spręsti problemas, kylančias įgyvendinant NATURA 2000 reikalavimus miškuose. NATURA 2000 teritorijose nustatyti apribojimai miškų ūkio veiklai gerina retų ir nykstančių gyvūnų ar augalų, natūralių ir pusiau natūralių buveinių apsaugos būklę, tačiau mažina miško savininkų gaunamas pajamas arba reikalauja didesnių veiklos išlaidų.